

ЙОЗЕФ

БЕРЛІН. НІМЕЧЧИНА. 1938 РІК

Бух! Бам!

Йозеф Ландау підскочив у ліжку. Його серце шалено калатало. Цей звук, ніби хтось вибив ногою вхідні двері... Чи йому наснилося?

Йозеф прислухався, напружуючи слух у темряві. Він не звик до звуків цієї нової крихітної квартири, куди він і його сім'я були змушені переїхати. Вони не могли дозволити собі своє старе житло, відколи нацисти сказали батькові Йозефа, що йому більше не дозволено займатися юридичною діяльністю через те, що він єврей.

Рут, молодша сестра Йозефа, все ще спала в іншому кінці кімнати. Йозеф намагався розслабитися. Можливо, йому просто наснився жахливий сон.

Щось у темряві поза його кімнатою рухалося з бурчанням і метушнею.

«Хтось проник до будинку!»

Йозеф знову ліг у ліжку, не заплющуючи очей. У сусідній кімнаті пролунав оглушливий гуркіт.

Рут прокинулася і пронизливо закричала від сліпого жаху, що її охопив. Їй було всього шість років.

— Мамо! — покликав Йозеф. — Тату!

Високі тіні увірвалися в кімнату. Повітря, здавалося, тріскається навколо них, як статичні розряди від радіоприймача. Йозеф спробував сховатися в кутку свого ліжка, але темні руки потягнулись до нього і схопили. Він кричав навіть голосніше за його молодшу сестру, заглушуючи її. У паніці він брикався і розмахував руками, але одна з тіней схопила його за щиколотку і потягла до лілиць по ліжку. Йозеф вчепився в простиррадла, але темні руки були занадто сильні. Йозеф був такий наляканий, що обмочився, і тепла рідина розтеклася по його піжамі.

— Ні! — закричав Йозеф. — Ні!

Тіні жбурнули його на підлогу. Інша тінь схопила Рут за волосся і дала їй ляпас.

— Замовкни! — крикнула тінь і кинула Рут на підлогу поруч із Йозефом. Від шоку Рут замовкла, але лише на мить. Потім вона завилала ще сильніше і голосніше.

— Тихо, Рут. Тихо, — благав її Йозеф. Він узяв сестру на руки і обійняв, немов захищаючи. — А тепер мовчи.

Діти скорчилися на підлозі, коли тіні підняли ліжко Рут і кинули його в стіну. Бах! Ліжко розлетілося на друзки. Тіні зривали картини, висували ящики з комодів і розкидали всюди одяг. Вони розбили люстри та лампочки. Йозеф і Рут вчепилися одне в одного, перелякані, з мокрими від сліз обличчями.

Тіні знову схопили їх і потягли до вітальні, де ще раз жбурнули дітей на підлогу й увімкнули люстру. Коли очі Йозефа призвичаїлися до світла, він побачив сімох незнайомців, які увірвалися до його будинку. Деякі з них були одягнені у звичайний одяг: білі сорочки із закасаними рукавами, сірі штани, коричневі вовняні шапки, шкіряні робочі черевики. Більшість із них носили коричневі сорочки та червоні пов'язки зі свастикою *Sturmabteilung*, «штурмових загонів» Адольфа Гітлера.

Мати й батько Йозефа також були там. Вони лежали на підлозі біля ніг коричневосорочечників.

— Йозефе! Рут! — заплакала мама, коли їх побачила. Вона кинулася до своїх дітей, але один із нацистів схопив її за нічну сорочку і потягнув назад.

— Аароне Ландау, — сказав один із коричневосорочечників батькові Йозефа, — ти продовжував займатися адвокатською діяльністю попри те, що євреям заборонено це робити відповідно до «Закону про відновлення державної служби» 1933 року. За цей злочин проти німецького народу тебе відправлять до концтабору.

Йозеф злякано подивився на батька.

— Це все непорозуміння, — сказав тато. — Якби ви просто дали мені шанс пояснити...

Коричневосорочечник проігнорував татові слова й кивнув до інших чоловіків. Двоє нацистів підняли батька Йозефа на ноги й потягли до дверей.

— Ні! — заплакав Йозеф. Він повинен був щось зробити. Він скочив на ноги, схопив за руку одного з чоловіків, які несли його батька, і спробував відтягнути його. Ще двоє чоловіків відштовхнули Йозефа й тримали, поки хлопчик відчайдушно борсався у їхніх руках.

Головний коричневосорочечник розсміявся:

— Погляньте-но на цього! — сказав він, показуючи на мокру пляму на штанцях Йозефа. — Хлопчак обмочився!

Нацисти розсміялися, а обличчя Йозефа запалало від сорому. Він щосили намагався вирватись із їхньої міцної хватки.

— Я скоро стану чоловіком, — сказав їм Йозеф. — Через шість місяців і одинадцять днів я стану чоловіком.

Нацисти знову засміялися.

— Шість місяців і одинадцять днів! — аж ревів зо сміху один коричневосорочечник. — Можна подумати, він рахувати вміє. — І, враз посерйознішавши, додав — Можливо, ти вже достатньо дорослий, щоб ми й тебе забрали до концтабору, як твого батька?

— Ні! — закричала мама. — Ні, моєму синові всього дванадцять. Він ще хлопчик. Будь ласка, не треба.

Рут обвилася навколо ноги Йозефа й заголосила:

— Не забирайте його! Не забирайте його!

Коричневосорочечник нахмурився від шуму і зневажливо помахав людям, що забрали Аарона Ландау. Йозеф спостерігав, як вони волокли тата під супровід маминих ридань і голосіння Рут.

— Не поспішай дорослішати, хлопче, — сказав нацист Йозефу. — Вже незабаром ми прийдемо і по тебе.

Нацисти розгромили решту будинку, розбиваючи меблі, розбиваючи тарілки та рвучи штори. Вони пішли так само зненацька, як і з'явилися. Йозеф, його сестра та мати збилися до купи, стоячи навколішках посеред кімнати. Врешті, коли вони вилили всі сльози, які тільки могли виплакати, Рейчел Ландау відвела дітей у свою кімнату, склала ліжко до купи та не випускала дітей із обіймів до самого ранку.

.....

У наступні кілька днів Йозеф дізнався, що його сім'я була не єдиною, хто зазнав погрому від нацистів тієї ночі. Інші єврейські домівки, підприємства, синагоги були знищені по всій Німеччині. Сотні тисяч єврейських чоловіків було заарештовано і відправлено до концтаборів. Вони прозвали це *Kristallnacht*, — Кришталевою ніччю, або Ніччю битого скла.

Нацисти прямо не проголошували цього, але послання було зрозумілим: Йозефа і його сім'ю більше не хотіли навіть бачити у Німеччині. Але Йозеф із мамою і сестрою нікуди не збиралися. Не зараз. Не без батька.

Мама тижнями оббивала пороги державних установ, намагаючись дізнатися, де її чоловік і як його повернути. Ніхто нічого їй не казав, і Йозеф почав сумніватися, чи побачить він ще коли-небудь свого батька.

Спливало аж шість місяців по тому, як забрали батька, коли вони отримали телеграму. Телеграму від батька! Його випустили з концтабору Дахау за умови, що він виїде з країни протягом чотирнадцяти днів. Йозеф не хотів їхати. Німеччина була його домом. Куди вони поїдуть? Але нацисти вже двічі сказали їм забиратися геть із Німеччини, тож сім'я Ландау не збиралася сидіти в очікуванні того, що ж із ними зроблять.

ІЗАБЕЛЬ

Неподалік від Гавани. Куба. 1994 рік

Ізабель Фернандес знадобилось дві спроби, щоб виманити з-під будинку, що був зроблений з рожевих шлакоблоків, і погодувати з руки худе плямисте кошеня. Воно було голодне, як і все населення Куби, тому його голод швидко переміг страх.

Кошеня було таким малим, що ледве гризло боби. Його шунок загарчав, як двигун човна, і воно терлося об руки дівчинки в перервах між трапезою.

— На тебе страшно глянути, котику, — сказала Ізабель.

Його шерсть була тьмяна і скуйовджена, а під шкірою дівчина могла відчувати його кістки. Ізабель подумалося, що вони не дуже відрізнялись одне від одного: обидва худі, голодні та обом не завадило б помитися.

Ізабель було одинадцять років. Вона була довготелесою, її смагляве обличчя прикрашали веснянки. Густе чорне волосся було коротко підстрижене на літній період і заправлене за вуха. Як зазвичай, вона була боса, вдягнена у майку і шорти.

Кошеня заковтнуло останні боби та жалібно нявкнуло. Ізабель і хотілося б дати йому ще щось, але вона вже й так віддала йому більше, ніж могла собі дозволити. Її обід був

не набагато поживнішим, ніж кошенячий — лиш жменька бобів і білого рису.

Коли Ізабель була маленькою, їжу нормовано видавали за продовольчими талонами. Але кілька років тому, в 1989-му, Радянський Союз вже майже розпався і Куба досягла самого дна. Куба була комуністичною країною, як і СРСР, який упродовж десятиліть купував кубинський цукор в одинадцять разів дорожче і відправляв на маленький острів харчі, бензин і ліки.

Але після розвалу Союзу зникла і вся його підтримка. Більшість ферм на Кубі вирощували лише цукрову тростину. Оскільки нікому було переплачувати за це, поля тростини висохли, цукрові заводи закрилися і люди втратили роботу. Без палива вони не могли запустити трактори, щоб з їх допомогою вирощувати їжу, а без додаткового продовольства кубинський народ почав голодувати. Всі корови, свині та вівці були зарізані і з'їдені. Люди навіть проникли до Гаванського зоопарку і їли тамтешніх тварин, а коти, як це маленьке кошеня, опинялися на обідніх столах.

Але ніхто не збирався ловити цього кота.

— Це буде нашою маленькою таємницею, — прошепотіла Ізабель.

— Привіт, Ізабель! — гукнув Іван, змусивши дівчинку підстрибнути. Кошеня прошмигнуло під будинок.

Іван був на рік старший за Ізабель і жив по сусідству. Вони з Ізабель були друзями, скільки вона себе пам'ятала. Її приятель був світлошкірим, на відміну від Ізабель, із кучерявим темним волоссям. На ньому були босоніжки, шорти, сорочка з короткими рукавами на гудзиках та кепка з вигадливим «I» на ній. Це логотип гаванської бейсбольної команди «Індустріалес». Він хотів стати професійним бейсболістом, коли виросте, і в нього гарно виходило, тож його мрії не видавались такими безглуздими.

Іван увівся просто в дорожню пилюку поруч з Ізабелю.

— Дивись! Я знайшов мертву рибу на пляжі для кота.

Ізабель відсахнулася від запаху, але кошеня прибігло назад і почало ластитись об Іванові руки.

— Як ми її назвемо? — запитав Іван. Хлопець давав імена всьому на світі — бродячим собакам, які тинялися містом, своєму велосипеду, навіть своїй бейсбольній рукавичці. — Як щодо Хорхе? Або Хав'єр? Або Ласаро?

— Це все хлоп'ячі імена! — обурилась Ізабель.

— Так, але всі вони — гравці «левів», а вона — маленька левиця!

«Левами» називали гравців «Індустріалес».

— Іване! — раптом гукнув хлопчину батько. — Допоможи мені в сараї.

Іван скористався моментом:

— Мушу йти. Ми будуємо... будку для собак, — сказав він, перш ніж утекти. Ізабель похитала головою. Іван думав, що він хитрий, але Ізабель точно знала, що вони з батьком будували у своєму сараї, — і це була не собача буда. Це був човен. Човен, щоб відплисти до США.

Ізабель переживала, що Кастильйо можуть зловити. Фідель Кастро, людина, яка керувала Кубою в ролі першого секретаря Комуністичної партії Куби та прем'єр-міністра, а згодом голови Державної ради, не дозволяла нікому виїжджати з країни. Особливо в Сполучені Штати — Ель-норте, як називали це кубинці. На північ. Якщо вас спіймають під час спроби відплисти на човні в Ель-Норте, Кастро кине вас до в'язниці.

Ізабель знала це, тому що її власний батько намагався і був ув'язнений на рік.

Ізабель помітила, що її батько та дідусь прямували дорогою до міста, щоб стати в чергу за їжею. Вона сховала маленьке кошеня назад під свій будинок і побігла всередину по свою трубу. Ізабель обожнювала супроводжувати їх під час поїздок до Гавани, щоб постояти на розі вулиці

і пограти на своїй трубі за песо. Вона ніколи багато не заробляла. Не тому, що вона погано грала. Як любила говорити її мати, Ізабель могла зігнати грозові хмари з неба. Люди часто зупинялися, щоб послухати її, плескали в долоні і притупували ногами. Але єдиними, хто міг дозволити собі дати їй песо, були туристи — приїжджі з Канади, Європи або Мексики. Відколи Радянський Союз розпався, єдиною валютою були талони, на яких ставили штамп, коли ви ходили по свої продовольчі пайки до крамниці. Але ті талони з харчовими пайками були досить марними — їжі на всіх бракувало незалежно від того, був у вас талон чи ні.

Ізабель наздогнала свого батька і дідуся, а потім розлучилася з ними на Малеконі, — широкій дорозі, яка вигиналася вздовж морської дамби. По один бік дороги простягалися квартали зелених, жовтих, рожевих і ніжно-блакитних будинків і магазинів. Фарба на них позлущувалась, а будівлі були старими і пошарпанними, але Ізабель вони все одно здавалися величними. Вона стояла на широкій набережній, де, здавалося, була виставлена на показ уся Гавана. Матері несли дітей у слінгах, парочки цілувалися під пальмами, вуличні музиканти грали румбу на гітарах і барабанах, хлопчики по черзі пірнали в море, туристи фотографувалися. Це було найулюбленіше місце Ізабель у всьому місті.

Ізабель кинула на землю стару бейсболку на той випадок, якщо у кого-небудь із туристів справді знайдеться зайве песо. Вона піднесла трубу до губ. Коли вона дмухала, її пальці торкалися нот, які вона знала напам'ять. Це була її улюблена сальса, але цього разу дівчинка прислухалася до чогось крізь музику — до шуму автомобілів і вантажівок на Малеконі, до людей, які розмовляли, коли проходили повз, до гуркоту хвиль об дамбу за нею... Ізабель прислухалася до загадки, що зачайлась у нотах, до таємничого прихованого ритму всередині кубинської музики, який,

здавалося, ніхто не чув, крім неї. Неправильний ритм, який лежав поверх звичайного ритму, ніби пульс під шкірою. Хай як вона старалася, вона ніколи раніше цього не чула, ніколи цього не відчувала, а тепер ніби намагалася почути серцебиття Куби у власній музиці.

Натомість вона почула звук розбитого скла.